

A brigetiói Dolichenum.

Írta: LÁNG NÁNDOR.

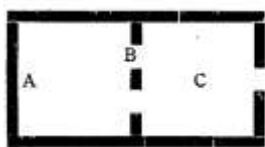
Abban a nagy átalakulási korszakban, amelyhez fogható keveset ismer a világtörténelem, amikor a Kr. u. II-IV. században az antik világ föloszlásának páratlan érdekességű folyamata ment végbe, Pannónia fontos szerepet játszott, mint a római birodalom egyik erős védőgátja a keleti és északi barbárság áradatának hullámverései ellen. De nemcsak a barbárok beszivárgásának és támadásainak volt egyik főterülete, hanem azon eszmék elterjedésének is jelentős színtere, amelyek a pogány vallás és világnézet bukását előkészítették. Pannónia földje föltűnő számban szolgáltat emlékeket és bizonyítékokat annak a vallási synkretizmusnak történetéhez, mely az impérium egyik főpillérének, az államvallásnak, elmállasztásával hozzájárult a római világ rombadöntéséhez, amely idegen, főleg keleti kultuszok befogadásával és elhatalmasodásával egyengette az antik polytheismuson diadalmaskodó monotheizmusnak, a kereszténységnek útját. Bár hazánkban a római uralom maradványainak céltudatos föl kutatása tekintetében még aránylag kevés történt – éppen csak Aquincumban és Dunapentelén folytak rendszeres ásások – és bár e téren főleg Ausztria, Németország és Anglia munkájához képest a magyar archeológiának még nagy becsületbeli tartozása van, a véletlen leletek, ötlet- vagy alkalomszerű ásások a keleti istenek kultuszának sok becses emlékét hozták máris napfényre. Ismeretes, hogy ezek sorában mily tekintélyes számmal „szerepel a perzsa”, „Mithras. És érdekes, hogy egy másik keleti istennek, Dolichenusnak, tiszteletére vonatkozólag épp Pannónia szolgáltatta a legtöbb és egyúttal legértékesebb emléket az ókori vallástörténet számára. Ez a Dolichenus a legnépszerűbb volt a szíriai istenségek között, akiknek kultusza a római világban elterjedt. Kommagene egy kis városának, Dolichének – innét neve – volt ő legfőbb istene, Baalja, s mikor Vespasianus 72-ben ezt a vidéket meghódította, a nyugatra özőnlő szír kereskedők, a császári közigazgatásban és üzemekben alkalmazott szír rabszolgák és főleg a Keletről rekrutálódó csapatok katonái társaságában megkezdte nyugati pályafutását, amelynek folyamán csakhamar a capitoliumi istenségek és a dii militares vezére mellé került, azzal azonosították: Juppiter optimus maximus-szá lépett elő.¹ A II. és III. században

¹ *Braun*, Jupp. Dolichenus. Bonn. 1852. *Seidl*, Über d. Dolichenus-Cult. Sitzgsber. Akad. Wiss. Phil.-hist. Cl. XII 4. skl. XIII. 233. skl. Wien, 1854. *F. Hettner*, De Jove Dolicheno. Bonn. 1877. *A. H. Kan*, De Jovis Dolicheni cultu. Groningen, 1901. *E. Meyer*: Röscher. Lexikon d. griech-röm. Myth. I. 1191. skl. *F. Cumont*: Pauly-Wissowa, Realencycl. V. 1276. skl. *S. Reinach*: Saglio, Dictionn. d. antiquités II. 329. skl. Ókori Lexikon, I. 1032. *G. Löschcke*, Bemerkgen zu d. Weihgeschenken an J. D. Bonner Jbücher 107, 1901, 66. skl. *Zangenteister*, Neue Dol.-Inchriften. U. o. 61. skl. *F. Cumont*, Une dédicace à J. D. Rev.de philologie 1902,1. és 280. skl. *Fredrich*, Jupp. Dol. Programm Gymn. Ciistrin, 1912. *J. Toutain*, Les cultes païens dans l'empire Romain, II, 35. skl. *Cesano*, Dizionario epigr. 2, 1930. skl. *Wissoiva*, Rel. u. Kultus d. Römer 361. skl. *Láng N.* A Dol.-kultusz emlékei Pannoniában, I. St- István-Akad, Ért. 1922, 90. gkl.

birodalomszerte sok híve volt, egyrészt Itáliában, másrészt a katonailag erősen megszállott provinciákban, Africában, Britanniában, a rajnai és dunai tartományokban, legfőképpen Pannoniában.

Pannoniai emlékei szép sorának újabb gyarapodását hozta meg a Komárom melletti Ószőny, a római Brigetio területén fölfedezett Dolichenum amelyet Milch Armin komáromi nagyiparos és régiséggyűjtő ásott volt föl 1899-ben. E szentély maradványainak méltatása a pannóniai provinciális művészet és vallástörténet szempontjából egyaránt tanulságos.

Dolichenumról 200-nál több fölirat és vagy 30 képes ábrázolás került idáig napfényre. Tudjuk, hogy templomai voltak Itáliában: Kómában (kettő) és Bononiában; a provinciákban pedig: a numidiai Lambaesisben, a britanniai Limes két állomásán, Germaniában a mai Köln és Stockstadt, Eaetiában a mai Pfünz helyén, a noricum Virunumban, Pannoniában Carnuntumban, Daciában Apulumban és a moesia Noviodunumnál. Mindezekből máig csak négyet tártak fel; a stockstadti,¹ pfunzi,² virunami³ és carnuntumi⁴ szentélyeket, amelyekhez ötödikül a brigetioi járul. Az ismert Dolichenumok ritkasága már magában véve is jelentőssé teszi szentélyünket. A föltárásuk után ismét betemetett épületromok egykori rendeltetését kétségtelenné tették a benne talált istenképek, föliratok és egyéb leletek. Ásatása eredményeinek rövid leírását adta Műch néhány rajz kíséretében. „A Komárommegyei és városi Múzeum-Egyesület 1900. évi Értesítője „-ben⁵. Ebben az épületmaradványokról ezt olvassuk: „ A falak megmaradt törmelékeit mintegy 3 m. mélységből szedték ki a földből s ezeknek fekvése után nagyjából meg lehetett állapítani a templom nagyságát és beosztását, amit az alanti rajz (1. kép) mutat be.

1. A brigetioi Dolichenum alaprajza.

Az épület hossza 8 m., szélessége 4 m. volt és közepén 3 kőből falazott oszlop osztja ketté. Ugyanilyen 3 oszlop állott a bejárat előtt is; és még ez előtt vagy 10 méternyire 2 faragott kőoszlop némileg díszített fejezettel találtatott. Hanem vajjon ez az utóbbi két oszlop hozzátartozott-e szentélyünkhöz vagy sem, azt megállapítani nem lehetett; már azért sem, mert magán

a szentély helyén is találtatott sok oly kő és cseréptöredék, ami semmi esetre sem volt odavaló, hanem csak későbbben került oda sírok elhelyezése céljából, midőn e barlangszerű építmény már régen nem szolgált eredeti rendeltetésének. „

Ez a hiányos leírás sem a falak anyagáról, méreteiről, sem a padlóról, sem sok másról nem ad felvilágosítást, amit tudni szeretnénk; úgy, hogy a helynek újabb, szakszem fölsátása volna szükséges, amint egyáltalában a brigetioi castrumnak és környékének rendszeres átkutatása az ott folytatott rablóásatások után is a hazai archaeológiának fontos és tanulságos teendője marad. De bármilyen hézagos is ez a tudósítás, a föltárt Dolichenumok csekély száma mellett nem megvetendő gyarapítása az összehasonlításra szolgáló anyagnak. A brigetioi Dolichenum a castrum DNyi sarkától nem messze (150 lépésnyire) épült; ezen elhelyezésénél a jellemző

¹ ORL. (Der obergerman. raetische Limes.) 33. 26. skl. (Drexel.)

² ORL. 73, 11. skl. Beiträge zur Anthrop. u. Urgesch. Bayerns 1889, 179 skl.

³ Ost- Jahreshefte. 1914. Beiblatt 45. skl. (Egger.)

⁴ Arch, epigr. Mitth. 1893, XVI. 176. skl. (Dell.)

⁵ Komárom, 1901.28-35.1. e címen: Abregetiumi Juppiter-dolychenus (sic) szentély.

és a többi e nemű szentélyekével egyező vonás a táboron kívül való fekvés: mert miként az idegen isteneket a város pomeriumán kívül tisztelték, istenünk is, mint peregrinus, a táborban nem léphette át annak határát. Azonban közelébe furakodott, amint az általában Commodus óta történt, mivel hívei túlnyomó részben oly katonák, tiszték, kik Keletről származtak vagy huzamosabb ideig ott szolgálván, kultusza terjesztőivé lettek.¹ A mi szentélyünk votívkövei közül is kettő katonától ered.

Carnuntumban a Dolichenum tőzsomszédtságában Mithras-templom épült; Stockstadtban istenünk szentélyével szemben emelkedett a Mithraeum. Két isten templomának egymás mellé való építése, ez a kelta földön divó szokás, éppenséggel nem lephet meg annál a két keleti emigránsnál, akik szomszédos országból származtak, Kommagenében egymással érintkezésbe léptek, s akik mindketten elsősorban katonai istenségek. Ők az otthoni jó szomszédtságot nyugati vándorlásuk közben is megtartották: ugyanazokban a provinciákban népszerűek, néha együtt is tisztelik őket s így a táborhelyeken is egymás mellé kerülnek templomaik.² Lehetséges, hogy Brigetióban is szentélyünk szomszédos volt egy Mithraeummal. Hogy Mithrasnak ott sok hive volt, az ismeretes a Corpus fölirataiból.³ Már most érdekes, hogy a föltárt Dolichenumnak az 1. ábrán C-vel jelölt helyén egy kőlapokból összerótt, nyilván később odakerült koporsó feküdt, amelynek két föliratos lapja közül az első, melyet köröskörül a koporsóhoz való alkalmaztatás céljából levéstek, egy templom építéséről van szó,⁴ a másikon pedig, mely eredetileg szintén más helyen, más célt szolgált, Mithrasnak szóló ajánlás olvasható: *D(eo) S(oli) I(n)vidio M(ithrae) \ C(aius) Val(erkis) Ma \ rinianus | C(?) L(?) l(egionis) I. acli(utricis). \ v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).*⁵ Fölötte valószínű, hogy Brigetióban is volt Mithraeum és így ez a kő onnét eredhetett. Onnét, talán nem messziről vihették át a sirláda készítéséhez. Azt a feltevést, hogy a két isten szentélye szomszédos volt egymással, amire fentebb analógiákat idéztünk,⁶ természetesen csak újabb ásatás igazolhatná.

A stockstadti és a pünzi castellumok Dolichenuma fallal körülzárt tágas, kövezett kerületben állott: a virunuminál és Carnuntumban ilyet még nem állapítottak meg. A miénknél is csak területének átkutatása döntetné el azt a kérdést, vajjon volt-e külön udvara és vajjon a bejáratától 10 méternyire talált két oszlop nem ahhoz tartozott-e. Olyan tipikus alaprajzi beosztást, mintamilyen aMithraeumoké, az eddig ismert Dolichenumoknál nem lehetett megállapítani. A legnagyobb, a virunumi (17'7X11"6 m.) négy, kettesével egymásmellé épített helyiségből áll, amelyek közül az egyik, nagyjából négyzetes terem, a benne talált oltárok és szobortöredékek tanúsága szerint a kultusz-cella, egy másik téglalapalaku, hypocaustisos terem az építési föliratban megnevezett triclinium, amelyben a

¹ *Domaszewski*, Religion d. röm. Heeres, 58. sk.

² *Cumont*, Textes et monuments de Mithra. I, 332. sk., 501. 1. 113. 1.

³ CIL. 4296. 4301-2, 11.005 sq.

⁴ ...MVI... I ... IG A MI... I ...ES QUI E... | . .TEMPLV.. | ... FVNDAME... J... S EXTRV. Milch i. h. 35. 1.

⁵ A Marinius cognomen eszünkbe juttatja a Dolichenus papjai és hívői közt oly föltűnően gyakori Marinus, Marianus nevet, melyet szíriai eredetűnek és a Dol.-papok kitüntető vagy kasztnevének magyaráznak. *Hettner* i. m. 9. skl. *Kan*, i. m. 32. skl. *E. Meyer* i. m. I, 1192.

⁶ A hedderheimi Dol.-bronzrelief, mely nyilván szintén Dolichenumból ered, (helyreállításáról! tudósít a CIL. XIII. 7566. a) a heidenfeldi két Mithraeum tőzsomszédtságában került elő.

collegium cultorum összejöveteleit tartotta. A többi három Dolichenus-templom mindegyike egyetlen négyzetes helyiségből áll, amelynek terjedelme mérsékelt: (a stockstadti 14 m², a pfünzi 23 m³, a carnuntumi 34 m²), úgy hogy inkább kápolnáról, mint templomról beszélhetünk. Brigetio Dolichenuma az eddig föltártak egyikével sem mutat rokonságot. Cellája, mely nagyobb területű (32 m²), nem négyzetes, hanem téglalap alaprajzú és haránti oszlopsortól két részre van osztva. Alaprajzi különállását még fokozza a keleti, bejárati oldala előtt másfél méternyi távolságban álló három köfalazatu oszlop, amelyek minden valószínűség szerint a cellafalon túl előnyomuló tetőzetet tartották s ilyenformán oldalt is nyitott előcsarnokot alkottak. Ebből az összevetésből kiderül, hogy szentélyünk alaprajzi beosztása újszerű. Egyfelől nem követi sem a provinciális római, sem az ú. n. gall, sem a mithraikus típust, másfelől meg a Dolichenumok elrendezésében mutatkozó változatosságot egy új fajtával gyarapítván, bizonyítja, hogy ezek fölépítésében egységes, szigorúbban érvényesülő norma nem fejlődött ki.

A brigetioi Dolichenus-kápolna igazi jelentősége fölszerelésének maradványaiban rejlik. Ezek: három, az istent ábrázoló köemlék, figurális kis bronzok, föliratok és apróbb tárgyak a mobilier religieusból.¹ A Dolichenus-emlékek² tekintetében Pannónia eddig is az első helyet foglalta el, az enemű emlékek egyharmada innét került elő. De nemcsak

¹ A nagy Dol.-relief a (cseh) komáromi múzeumban; a másik két szobormű és az egyéb tárgyak Milch özvegyének budapesti gyűjteményében.

² Lelöhelyeik rendje szerint a következők: *Syria*: 1. Marási (Antiochia ad Taurum) körelief: perzsaruhás Dolichenus bikán (Humann-Puchstein, *Reisen in Kleinasien u. Nordsyrien*, fig. 58). – 2. Bronzszobrocska Marásból: D. geniusa. Berlin, Antiquarium (Neugebauer, *Antike Bronzestatuette*, fig. 65). – *Italia*: 3. Márványszobrocska: D.-torso bikán, Róma, Mus. Capit. (Reinach, *Rép. stat. IV. 13. 1.*). – 4. U. a.: D.-torso, u. o. (Reinach, *Rép. st. IV. 13. 2.*). – 5. Körelief: D.-fej, Róma. (Domaszewski, *Rel. d. röm. Heeres*, Taf. III. 5). – *Gallia*: 6. Márványszobor Massiliából: D. bikán. Stuttgarter múz. (Espérandieu, *Basreliefs I. 56.*). – *Germania*: 7. Wichelshofi bronzszobrocska: álló D. Bonni múzeum. (Seidl, i. m. XIII, 73. fig. 2.) – 8. Berlin-Lichtenbergi bronzszobrocska: álló D. Berlin, Antiq. (Neugebauer i. m. fig. 63). – 9. Wopernow-i bronz utáni gipszszobrocska: D. geniusa. Berlin, Antiq. (Fredrich, i. m. fig. 1). – 10. és 11. Hedderneimi ezüstlemezek: álló D. képével. London, Brit. Mus. (Bonner Jb. 107, Taf. VI. 1. és Taf. VII. 1.) – 12. és 13. Ezüstlemezek: álló D. képével. Berlin, Antiq. (Bonner Jb. 107. Taf. VII. 2. és Fredrich i. m. fig. 5). – 14. Hedderneimi háromszögű bronztábla: a bikán álló D. képével. Wiesbadeni múz. (*Germania Romana* 66, 6). – *Raetia*: 15. Aaleni bronzlemez: a bikán álló D. képével. (Haug-Sixl, *Röm. Inschrift, u. Bildwerke. Württbg.*², 57.) – *Noricum*: 16. Virunumi márványrelief: D. bikán és Juno Regina. Klagenfurti múz. (Egger, *Führer d. d. Landesmus.* fig. 7). – 17. Traismauer – Trigisamumi háromszögű bronztáblatöredékek: D. reliefképével. (Öst. Jhefte 1908., 228. skl.) – *Pannónia*: 18. Acumincumi márványszobor.: D. bikán. Wien. Staatsmus. (Seidl, i. m. XII. Taf. 1). – 19. Carnuntumi márványszobor.: perzsaruhás álló D. Carnuntum. (Kubitschek-Frankfurter, *Führer d. Carn.*⁶ fig. 83). – 20. U. a.: álló D. Petronell, Traun-Mus. (Arch. ép. Mitth. 1893, 184. fig. 22). – 21. Acumincumi márványszobor: bika. Bpest, M. N. Múzeum. (Desjardins-Rómer, *Mon. ép. IV. 29.*) – 22. Carnuntumi márványrelief: D. bikán. Petronell, Traun-Mus. (Arch. ép. Mitth. 1893. 183, fig. 20). – 23. Mészkörelief: D. bikán Victoriával, Bpest, M. N. Múz. (Seidl, i. m. XIII. Taf. 1). – 24. Savariai márványrelief: D. bikával. Szombathelyi múz. (Szombathelyi főgimm. Ért. 1898/9. 75. 1.) – 25. és 26. Bronzszobrocskák: D. bikán és D. „Berggott”. Wien, Staatsmus. (E. Meyer, *Chetiter*, Taf., XVI). – 27. Kömlöd-lussoniumi két háromszögű bronztábla: D. bikán és D. Juno Reginával stb. Bpest, M. N. Múz. (Desj.-Rómer, *Mon. ép. V. és VI.*) – *Dacia*. 28. Alsóilosvai bronzszobrocska: D. Torso, Kolozsvár, múz. (Arch. Ért. 1899, 297., 1.) – 29. Tordai háromszögű bronztáblatöredék: >ol és Luna. Szentesi múz. (Arch. Ért. 1910, 181. 1.) – 30. Bronzkéz Myszkowból, Lemberg, Osseinski-múz. (Öst. Jhefte 1904. Beiblatt 150.)

számbelileg vezetett ez a provincia, hanem emlékeinek értéke szerint is, hisz' elég a kömlödi (lussoniumi) bronztablákra utalni, amelyeknek reliefképei legtöbbször mesélnek nekünk I.O.M.D. kultuszáról. Most ezeknek sora három, tárgyi, de művészi szempontból is érdekes darabbal gyarapodott.

A három Dolichenus-képmás között a legnagyobb az a alapzatos dombormű, mely a kápolna bejáratával szemközti, nyugati fal közepe előtt (1. kép) feküdt és eredetileg a falhoz lehetett alkalmazva. Méretei és elhelyezése alapján ezt tekinthetjük a *Dolichenum hultuszképének*.

Reliefünk¹ (2. kép) bika hátán, jobbratörő, támadó állásban, szakállas romai katona viseletében ábrázolja az istent, fején phrygiai sapkával. A szakállas, dúshajzatú fej Juppiter és Mars Ultor képmásaira emlékeztet. Törzsét sima páncél fűdi, mely a felkaron és lent bőrlapokkal szegélyezett; ezek alatt a bal térdnél kilátszik a tunica. Mellét a jobb vállon fibulával összekapcsolt paludamentum borítja, melynek hátravetett feléből a jobb hónalj és oldal mellett előtűnt része a hibás összeállításnál lekerült a láb mellé; a páncél fölött balteust és cinctoriumot visel, a bal vállán átvetett balteuson lógó kardból azonban nem maradt meg semmi.

Jobbjában a kettős-bárdot, bal kezében a villámsomót suhogtatja, azokat 2. Juppiter-Dolichenus. Mészkörelief. a jelvényeket, melyeket hetita ősétől, Tesubtól, az égi zivatar istenétől örökölt.² Érdekes a villámsomó ábrázolásánál, melynek alsó fele letört, hogy azt fönt kiterjesztett szárnyú sas koronázza. Juppiter madara egyébként hű velejárója Jupp. Dolichenusnak

¹ Anyaga dunaalmási csiszolt fehér mészkő. A reliefkép magassága a sapkahegyétől a borjú talpáig 1.07 m., a fölratos tábláé 34 cm. Az alakot a fölratos talpazattal együtt eredeti fölállításának szemléltetése céljából cement-alapra és keretbe illesztették, amely 1.67 m. magas és 80 cm. széles. Több darabra volt törve, amelyek összeillesztésénél a jobb comb alsó részét kiegészítették; a paludamentumnak eredetileg a jobb kar alatt lelógó (odaillő) részét pedig lecsúszatták és az állat fara fölött helyezték el, azután meg a cementbe a felsőkartól kiindulva redőket véstek a lecsúszott köpenydarab redőig, ami a paludamentumot szokott méretein túl meghosszabbítva egészen hamis képet eredményez. Hiányzik a jobb kézben tartott fogantyú feiső része, amely minden valószínűség szerint, a rokon emlékek tanúsága alapján, bipennisszé egészítendő ki; viszont a bal kéz tartotta attribútumnak letört az alsó fele. Hiányzik továbbá a jobb lábnak a bokán alóli része, a bal láb feje és erősen sérült a jobb térdészlet és az állat feje. Aranyozás nyomai megállapíthatók a páncélon, a hajzaton, a körmökön és az állat farkán.

² E. Meyer, Reich u. Kultur d. Chetiter, 66. skl. M. C. Waites, The deities of the sacred axe. (Am. Journ. arch. 1923. 35. ski.) Tesubnak a babilóniai Ramman-Adad-dal való rokonságáról l. Röscher, Myth. Lex. s. v.

(pl. a lussoniumi, trigisamumi, tordai táblákon, a budapesti reliefen, a massiliai szobron), viszont a villám szárnyas volta is ismeretes az irodalomból, vázaképekről és érmekről¹ egyaránt.; a légiók sasa, mint azt az aquilifer-képek és sírkövek feltüntetik,² karmai közt tartja a villámot, de ilyen összekapcsolása villámnak és sasnak, mint emléünkön, mely a sceptrumot díszítő sasra emlékeztet, egészen újszerű.

Az állat, mely Dolichenust hátán hordja, inkább borjúnak mondható, mint Lillának. Annak tetszik főleg formái, de nagysága szerint is, bár az állatnak az emberi mérethez viszonyított túlságos kicsinysege magában véve még nem elegendő ilyen megállapításhoz, amennyiben ez az aránytalanság a bikás Dolichenus-képek legtöbbszörénél még a mi reliefünkét is jnagszégvenítő módon fennáll. (L. a bécsi bronzot, a carnuntumi, virunum és budapesti reliefet, a lussoniumi táblát.) Az ember és állat méreteinek ezt a diszharmóniáját és a kétféle alak összekapcsolásában általánosan mutatkozó esetlenséget onnét magyarázhatjuk, hogy a görög és római vallás és művészet nem szolgált a szíriai kultuszkép mestereinek megfelelő, jól kidolgozott típusokkal; holott ezek, mint afféle provinciális kőfaragók, ugyancsak rászorultak volna ilyen mintaképekre, amikor plasztikailag ki kellett fejezniök az ázsiai vallásokból átvett szimbolikát, mely az istenség nagy hatalmát oly módon akarja éreztetni, hogy azt bika, oroszlán vagy párduc hátára helyezi. A keleti művészet pedig az állat hátán trónoló alak helyes ábrázolásának problémáját, bármilyen gyakran próbálkozott meg vele, nem oldotta meg: gondoljunk akár a boghazkiói Jazylykaja vagy a ninivei Malátája híres istenprocessziós sziklareliefjeire, akár Asszur istennek szárnyas oroszlánon való ábrázolására. És magának Dolichenusnak szíriai hazájából ismert egyetlen ilyen képe, a marási dombormű is, mely valamennyi Dolichenus-emlék között a legrégebb (a Kr. előtti I. évszázadból való) és nyilvánvalóan a dolichei ősi kultuszképmás hatása alatt készült, ugyanabban az aránytalan sági hibában szenved, mint késői utódja, a brigetiói relief. Sőt lehetséges és valószínű, hogy a hiba épp onnét, az ősi, hazai mintakép hagyományos akár vázlatkönyv, akár emlékezet után való másolásából ered. Azonban nemcsak az arányokban van ellentét ember és állat közt, hanem a két alak fölépítésében is. Míg Dolichenus élénk mozgásban tör előre, addig az állat nyugodtan áll, annyira, hogy az elülső és hátsó lábpár egy vonalba esik s így csak két jobboldali lába van kifaragva és ezek teljesen elfödik a baloldaliakat. Érdekes összehasonlításhoz kínálkozik a M. Nemz. Múzeum mészkő reliefje, mely silány kivitele mellett is kiérezhető módon, egy nagyobb művésszel szerkesztett mintaképnek őrizte meg jó vonásait: a brigetiói relief istene fölépítésében ugyanis ehhez áll legközelebb. Az állat ábrázolásában viszont elmarad mögötte, mert amannak bikája összehangzóan résztvesz urának élénk előretörésében. Ennek a budapesti és a carnuntumi reliefnek, valamint a lussoniumi táblának bikáihoz hasonlóan a mi domborművünkön is az állat dereka hevederrel van átszijazva, ami a keleti szimbolika nyelvén azt akarja jelezni, hogy az isten megfékezte, isteni hatalma alá hajtotta a földi erőt jelképező állatot.

A relief talapzatát feliratos tábla alkotja, melyet fönt hornyolt pár-

¹ Arist. Av. 1774. Soph. Oe. C. 1460. Verg. Aen. 5, 319: fulminis ocior alis. Elisi érmeken: Cat. of the Greek coins Brit. Mus., Peloponn. 1887. Elis XI. 1-12. XII. 1-7., 10-18. épp úgy Antoninus Pius érmein. Cohen², 678-685. Vázaképeken 1. *Jacobsthal*, Der Blitz 36. I. és II. t.

² *Lindenschmit*, Tracht u. Bewaffg. d. röm. Heeres. V. 1.

kány, oldalt és lent vályús profillal faragott keret szegélyez; hosszúkás négyszögű, mélyített mezejében, amelynek tükre 45X21 cm., a következő felirattal: *J(ovi) Ofptimo) M(aximo) D(olicheno) \ Domitius Titus dec(urio) | Seleuc(iensis) Zeugm(a)e pro salute j sua et suorum omfniumj v(otum) s(olvit) l(ibens) l(aetus) m(erito).*

Ebből megtudjuk, hogy az istenkóp följánlója az I. Seleucustól alapított Zeugma város tanácsának volt tagja, amely város Szíriában az Eufrátesz jobb partján feküdt, nem messze DK-re Dolichétől, istenünk tiszteletének bölcsőjétől. Domitius Titus ¹ onnét került, talán mint kereskedő, Brigetióba, ahonnan a szíriai kolóniának más tagjait is ismerjük főuratokból, az egyiket szintén Zeugmából.² Ezek a szíriaiak, akikkel - néha kifejezetten mint kereskedők³ megnevezve - szerte találkozunk Pannoniában és Daciában, az ott állomásozó, de Keletről rekrutálódó ala-k és cohorsok szíriai eredetű katonáival együtt voltak tudvalevőleg a szíriai

istenek és közelebből Dolichenus kultuszának hívői és terjesztői. A följánlás idejét és pontosabb körülményeit a fölirat, sajnos, nem jelöli meg; a záró formula csak általánosságban említi, hogy az egy fogadalom teljesítése, melyet a maga és kedveseinek épségben tartásáért tett. Domitius mint civil-ember Dolichenushoz fogadalma letételekor nyilvánvalóan nem mint a harcok és harcok védő-istenéhez folyamodott, hanem csak a maga és családjának épségben tartásáért, egészségéért - *pro salute* - könyörgött volt hozzá, hisz' a keleti vallások tanítása szerint a Baalok, mint legfőbb lények és afféle egyistenek, tágabb működési körrel bírtak, sok funkciót és jellemvonást

egyesíthettek magukban, amit a görög-

római polytheismus külön-külön isten- 3. Juppiter-Dolichenus. Mészkörelief, ségekhez kötött. És hogy tényleg az egészség öreként, a gyógyítás isteneként is, Aesculapiusszal szoros kapcsolatban tisztelték, arra bizonyíték egy dáciai fölirat (OIL. III. 1614, 8044): *I. O. M. D. C: praecepto numinis Aeseulapi somno moniius. . .* (Domitius Titus ajánlásához hasonlóan): *pro salute sua suorumque*, amelyben a *somno monitus* azonnal az Asklepieionok inkubációs praxisára emlékeztet, nemkülönben a lambaesisi oltár (CIL. VIII. 2624), melyet T. Flavius Maximus *I. O. M. Dolicheno Aesculapio Ygiae ceteris que dus immortalibus* szentelt.*

A kápolnában találtak még egy másik, durvább faragású, *kisebb reliefet*, (3. kép), mely dunaalmási kőből való, tehát, mint a fentebbi, szintén hely-

¹ Egy másik Domitius szintén csak cog.«ómmennel, praenomen nélkül megnevezve, szerepel az egyik ezüstlemezes londoni exvotón, CIL. XIII. 7342. a: I. O. M. Dolicheno Domitius Germanusv. s. l. i. m. (Bonner Jb. 107. 1901. Tf. VI. 2.)

² CIL. III. 4331: M. Aurel. Antoniano domo civitate Zeugma. Keleti ember volt valószínűleg, neve után ítélve, D.-nak brigetiói hive: Valerius Hermes is. CIL. III. 10.991. (V. ö. Toutain, i. m. IL 65. 1.)

³ *S ri negotiatores*: Dol. hivei, Apulumban CIL. III. 7761, Sarmizegethusában: CIL. III. 7910.

⁴ V. O. Kan, i. m. 25. I. Löschcke i. h. Cumont, (Rev. d. phil. 1902. 2. ski.)

ben készült. Magassága 20 cm. Feje szabadon, szoborszerűen van kidolgozva, testének többi része azonban domborműként emelkedik le a kőlapról, melynek hátsó oldala sima. Felső karjainak csak fele van meg, épp úgy letörött a térden aluli rész. Hogy Dolichenusszal van dolgunk, azt egyrészt lelőhelye, másrészt fejtípusa és a phrygiai sapkával kombinált légionárius-egyenruha bizonyítja. Így kiegészítése nem kétséges: jobbán kétfejű bárd, bal kezében villámcsomó lehetett, alatta meg jobbfelé tartó bika, mint azt a lábállása elárulja, amely a lussoniumi föliratos tábla istenéhez egészen hasonló; a bika nélkül ábrázolt Dolichenusok ponderatiója u. i. egészen más. A Juppiter-fejek dúsfürtű hajzatától és szakállától övezett arca szemközt néz velünk; törzsét sima, lent bőrszalagokban végződő páncél fedi, amely alól kilátszik a tunica; a mellét borító paludamentum a bal vállán hátravetve bal oldala mellett tűnt elő; balteusra akasztott kardját közkatona módjára jobboldalt viseli; ami talán azt akarja jelezni, hogy ő a katonáknak nemcsak patrónusa, hanem bajtársa is.¹

Reliefünk mellett előkerült még egy feliratos bázisnak jobboldali, (11 cm. hosszú) fele és rajta, jobb széle mellett két pata; bal szélén még egy támaszték maradványa, mely nyilván a veszendőbe ment állat hasa alá volt alkalmazva. Ez az állat a paták állásából következtetve balfelé tartott s mivel az összes ismeretes Dolichenus-bikák kivétel nélkül jobbfelé vannak irányítva, nem igen lehetett bika. Ha pedig arra gondolunk, hogy a Dolichenus-ábrázolások között három emléken bikán álló istenünkkel szembesítve egy istennő alakjával találkozunk, aki balfelé tartó patás állat hátán áll, (a lussoniumi egyik táblán Juno Regina kecskén, a virunumi reliefen ugyancsak Juno Regina öz- vagy kecskefélén, az aaleni bronzlemezen női alak tehén hátán,) valószínűnek kell tartanunk, hogy itt is, egy ilyen fajta szobormű maradványával van dolgunk, amely ép állapotában Dolichenusszal szembesített női istenséget ábrázolt. Azt persze a bázis töredezettsége mellett már meg nem állapíthatjuk, vajjon egyetlen talapzat hordozta-e az istennővel szemben az idézett analógiák mintájára feltételezett bikás Dolichenust, avagy – ez a valószínűbb – külön talapzaton elhelyezve állott-e Dolichenus s alkotott az ex ungue kiegészítendő női istenséggel csoportképet. Bázistöredékünkön ez a föliratszét olvasható: . . .RVS. MIL. LEG | . . .R. VOT. POSVIT.

Művészi alakítása és szerkesztése tekintetében ezt a két reliefképet messze felülmúlja a Dolichenum maradványai közt alaprajzunkon B-vel jelölt helyen talált *kis szobor*? (4. kép)

A bikán ábrázolt Dolichenusnak két, körülbelül egyenlő számban ismeretes típusa: a jobbfelé törő és a nyugodtabban álló, a nézővel szemben forduló Dolichenus közül, szobrunk az első típust követi; térdében meghajlított bal lábával előre lép, míg jobb lába messze hátravonva és kifelé fordulva egészítendő ki. Jobbkarját felemelte volt; bal felső karja a testhez simul. A könyöknél látható törési sík szerint az alsó kar vízszintesen oldalt nyúlt; külön darabban megmaradt a bal kéz és benne a

¹ V. ö. *Kan* i. m. 20. 1.

² Anyaga dunaalmási mészke; teljes egészében, talapzatostul 50 cm. magas. Több darabra volt törve, melyek égésnek erős nyomait viselik magukon. Hiányzik feje, jobb karja, jobb lába, bal alsó karja, a bika fejének elülső része, a lábakkal a comb és pata közti része; előre csapott farkának csak a töve van meg. Az állat hasát kerek, oltárszerű támaszték köti össze a talapzattal. A szobron még megállapíthatók az egykori festés nyomai.

villámcsomó felső része. Perzsa ruhát visel, ami azért érdekes, mert ilyen kosztümben az összes ábrázolások sorában csak kétszer találkozunk vele. Az első a marási körelief, mely a Dolichenus-képmások közt nemcsak időileg, hanem helyileg is legközelebb esik a Dolichében föltételezendő, nyilván perzсарuhás, ősi kultuszképhez. Mikor az isten aztán nyugatra vándorolt, szír természetének megfelelően alkalmazkodott új környezetéhez és a bekövetkezett azonosításban domináló jellemvonások szerint, mint legfőbb és mint katonaissten, hol Juppiter képében, hol meg a római imperátor és a légionárius formaruhájában jelenik meg. Csak egyetlenegyszer látjuk még perzsa öltönyben: a carnuntumi múzeum márványszobrában, amely a földön állva ábrázolja, amint bal lábát a mellette nyugvó oroszlánon pihenteti.

Ez a perzsa viselet, mely térdig érő kétszer övezett ujjas tunikából, a hátán bő redőben leomló, a láb mögött és mellett elötűnő köpenyből, nadrágból, fönt föltüremlett szegélyű bőrcipőből és az elveszett fejére hozzáképzendő phrygiai sapkából áll, Dolichenus őshazai szomszédjának, Mithrasnak szokásos viseletére emlékeztet és aligha tévedünk, ha fel tesszük, hogy szobrunknak a Dolichenus - emlékek közt föltűnően fejlett formaadásában és szerkesztésében, nem különben az állatnak⁴.

Juppiter-Dolichenus. Mészköszobor.

töredékes volta mellett is érezhető lendületes mintázásában része van a Mithrascsoport¹ követésének, amely típus a bikát áldozó Nike klasszikus görögkori ábrázolásából fejlődött, annak köszöni művészi vonásait. De érdemes rámutatni arra a meglepő rokonságra is, amelyet istenünk tartásában, fölépítésében a részben hasonló ruházatú vadászó, szintén állattal, a szarvas oldalán ábrázolt Diana-szobrokkal és reliefekkel mutat, úgyannyira, hogy ezek a mintaképek

¹ Főleg azon ábrázolásai, melyek a bikát futás közben, nem lerogyva tüntetik föl, pl. az osterburkeni és hedderneimi (Germ. Rom. 66., 7. és 67. 1.), a capreaei (Cumont Textes et mon. II. fig. 95).

is befolyásolhatták mesterünket, ki elég ügyesnek látszik arra, hogy a Mithras-csoport és a Diana-képek¹ motívumaiból szerkeszthette össze brigetói kis szobrunkat, vagy követhetett benne valakit, aki ezt előtte megcselekedte.

A bika-ábrázolásában legfeltűnőbb a homlokát díszítő rozetta, amelyet a heddernheimi bronzlemez bikája is visel és amely ismételt szerepel a fölírat nélküli lussoniumi tábla alsó sávján: a bikaprotomék közepén és homlokán, valamint a jobbfelőli Dolichenus főntartott kezében. Ez a rozettás korong az isten sziderikus jellegének maradványos emlékeztetője, mert Dolichenus nemcsak a zivataros égnek, a fulmennel és bipenniszel értelmezett villámlásnak és mennydörgésnek, hanem a tiszta, a napsugaras és holdas égnek is volt ura, magának a napnak volt istene s ezen, a theokrasiás fejlődésben hol jobban kidomborodó, hol elhomályosuló jellegének attribútumaként jár neki a rozettás korong, azért kíséri ábrázolását gyakran Sóinak és Lunának képe. A bikánk fején látható rozettás korong, mint a nap jelvénye a hetiták földjéről származott, akik a II. évezred közepén Kisázsia és Észak-Szíria urai voltak s az egyiptomiakkal és asszírokkal sűrű, hol háborús, hol békés érintkezésben állottak; az egyiptomiaktól vették át Horus napistennek karvalyszárnyú napkorongos szimbólumából a korongot és abba a babilóniai napábrázolás sokágú csillagképét rozettaként illesztették be.² A hetiták summus deusa, Tesub, ki rokona a babilon-asszíriai Adad-Kammannak, hagyta örökül ezt az attribútumot leszármazottjára, Dolichenusra; innét s ily értelemben viseli azt homlokán az ő bikája.

Szobrocskánk Dolichenusnak erősen provinciális ízű, általában többé-kevésbé esetlen ábrázolásai sorában a művészi kiképzés szempontjából az első helyet érdemli, töredékes volta mellett is különb a carnuntumi márványszobornál, melyet Kan a legkiválóbbnak ítél. Épp oly művészi fölírata; az írásnak szabályos, szép elosztása, a betűknek soronként változó nagysága és egyenletes, tiszta s formás vésése. Két részből áll: az isten nevét a legnagyobb típusú betűkkel jelző első sora a csoporttal egybefüggő (két darabra tört) tulajdonképpeni talapzatra van alkalmazva; ez alatt egy külön (négy darabra tört) talapzatrészen olvashatni egy-egy sorban a dedikálónak nevét, katonai rangját és az ajánlási formulát. *l(ovi) O(ptimo) M(aximo) D(ólícheno) \ C. Oallonius Crispinus \ c(eniurio) leg(ionis) I. adi(utricis) \ v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*.

Sajnos, hogy sem a név – azonkívül, hogy hármasságával a megjelöltnek római polgárságáról tanúskodik és hogy a tribus és szülőföld megjelölésének elhagyása Hadrianus utáni korra vall, – sem a csapattest nem nyújt közelebbi kor- vagy eredethatározást; a Gallonius név többször fordul elő a császári korban, a Crispinus cognomen ugyanakkor szintén birodalom szerte gyakori;³ a legio I. adiutrix a második dáciai hadjárat befejezésétől Pannónia pusztulásáig állomásozott szobrunk táborhelyén és az ajánlási formula sem árul el közelebbit a votum keletkezéséről. Mindössze annyiban tanulságos, hogy világot vet a szír isten hívóinek társadalmi rétegeződése, amennyiben megerősíti a fölíratok azon tanulságát, hogy azok a tartományi közigazgatás emberei mellett elsősorban és legszámosabban a tiszték soraiból kerültek ki.

¹ *Reinach*, Rép. st. I. 307. 6.; II. 311. 1. és passim. – *Saglio*, Dictionn. II. fig. 2366. Arch. ep. Mitth. 1885. 64. skl. – ² V. ö. *Meyer*, *Chetiter* 29. skl. – ³ *Dean*, *A study of the cognomina etc.* (Princeton, 1916.) 163. 1.

A kápolna belsejéből napfényre hozott apróbb figurális (5. kép) és egyéb fölszerelési tárgyak érdekesen egészítik ki Dolichenus fenntárgyalt képeinek tanulságait és rávilágítanak jellegének kevert, keleti és római istenektől átvett vonásaira. A római táborhelyeken lakó hívei harcias, győzelemadó istent tiszteltek benne: ezért száll feléje a heddernheimi, az egyik lussoniumi bronztáblán és a M. N. Múzeum mészkőreliefjén szárnyas Victoria baljában pálmaággal, jobbjában a győzelem koszorújával. Az utóbbi ábrázolással szoros rokonságot mutat a brigetiói Dolichenum kis bronz *Victoriája*. Szintén balfelől száll, a letörött bal kezében tartott pálmaág vége ott van válla mellett; megcsonkult, fölemelt jobbjában nyilvánvalóan koszorú egészítendő ki, hátán még megvan két szárnyának töve; lába alatt behorpadt gömb (ezzel együtt a kis, égés erős nyomait mutató alak 13 cm. magas). A ruhás Victoriának ez a típusa gyakori a római bronzok

5. Kis bronzok a brigetiói Dolichenumból.

között; a szentélyben való alkalmazásának módját, más alakkal lehetséges kapcsolatát épp oly kevésbé tudjuk megállapítani, mint pl. azét a Victoriáét, mely a lussoniumi táblákkal került elő.¹

Victoria mellett érdekesek *Diana és Sol* bronzbüszkjei. Ennek a két istennek mellképe következetesen ott szerepel a Dolichenus-hit legendáját legteljesebben nyújtó háromszögű kultusztáblákon (Lussonium-, Trigisamum-, Torda- és Heddernheimből), míg az egyéb emlékek között csak a virunumi relief médaillonjaiban fordul elő jobbról a sugárkoszorús Sol-fej, balról a sarlós Luna-fej. A holdsarlóval ékített Lunafej nagyobb (8.5 cm.) és művészebb, mint az ötös sugárkoszorútól övezett Sol-fej (5 cm.), ezért nem tekinthetők összetartozóknak; és ha nem egyszerű

¹ M. N. Múz. Kalauz a régiségtárban. 15. kiad. 134. 1. (Hekler.)

votívtárgyak, hanem valami csoportos képhez tartoztak, két különböző csoportnak volnának járulécai. A Juppiter-kultusból kölcsönzött Victoriával ellentétben Sol és Luna Keletről származó vallási képzeteknek a római művészet „típusaival való kifejezői; Dolichenust mint a nap istenét, az ég¹ urát kísérik a kelő napnak s kelő holdnak ezen szimbólumai. „Ehhet, hogy hajdani hívőit e képmások szemlélete még egészen más, magasabb gondolkörbe vitte, a földöntúli, a csillagzatok közt folytatódó, megtisztult élet hitének szférájába.¹ De ezt csak a Dolichenus-hit tanainak, liturgiájának, imáinak ismerete árulhatná el, amivel, sajnos, nem rendelkezünk s így e szimbolika igazi értelmébe bele nem hatolhatunk, amint pl. a katolikus templomok képeinek és szobordíszének beszédét is csak azok értik meg teljesen, akik e vallás tanaiban, a bibliában és a szentek életében jártasak.

Napfényre kerültek továbbá a következő *kis bronzok*: egy *női alak* meztelen felső töredéke (4.5 cm. m.), haja a közepén elválasztva, oldalt simán, hátul szabadon omlik le. Azután egy álló, ruhátlan *Juppiter* (8 cm. m.), ki a test súlyát jobb lábára elhelyezve, bal lábát oldalt kissé előre vonja; a lelőhely alapján s a berlini Antiquarium ezüstlemezen aediculában ábrázolt Dolichenusra² gondolva, bizvást mondhatjuk, hogy itt is Dolichenusszal van dolgunk s akkor az említett kép mintájára lefelé irányuló letörött jobbja villámcsomót egészíthetünk ki, míg oldalt nyújtott s a könyökön túl fölfelé irányuló balkarjának letörött kezével az elveszett jogart foghatta, amelynek alsó vége a sarus bal lába mellett érte a földet. Továbbá jobbfelé lépő *kis bika* (hossza 5.6 cm.), hátán két lábnak, nyilván a rajta állott Dolichenus lábainak maradványaival. Ezenkívül töredékes *madár*, de nem sas, mint ezt ebben a környezetben esetleg várnók.

Figyelmet érdemelnek a képen látható domborműves vékony *bronzlemez-darabok* (6. kép), amelyek közül az α , δ , c , jelzésűek egy négyszögformájú képnek egybetartozó töredékei. A keretezésnek belső zsinórdíszű tagja ugyanolyan, mint a trigisamumi háromszögű lemez szegélyezése.³ A legnagyobb (*a*) töredék, melynek oldalmagassága 19 cm., bal sarkában jobbfelé fordult meztelen férfi-alakot mutat, kinek jobblába mellett tömbre helyezett füles kancsó van bekarcolva, baloldala mellett lelő ruhadarab, karcolt rojtszéllel; a képet a zsinórtag szegélyezi jobbfelől is. Ezentúl a lemez középvonaláig terjedő/ pikkelyfödésű félgömb, melynek belsejét agyagszerű massa véde a behorpadás ellen. Mellette egy másik pikkelyes félgömb következett (*b*), mely után a jobb sarkot a balhoz hasonlóan és szimmetrikusan valami kis relief foglalhatta el. A lemez bal felső sarka (*c*) egy pontozott szélű ivszelettel határolt erős domborulat részletét tünteti föl. A (*d*) darab az előbb említett zsinórzathoz hasonló oldalszegőly közt, balra tekintő sisakos férfi (Mars?) mellképét mutatja és a felső szélén látható két lyukból következtetve, valamire rá lehetett szegecselve. A rajta lévő három nyilas tanúsága szerint ugyancsak szegecselt diszül szolgálhatott az a köralakú vékony bronzlemezről való töredék is (*e*), mely jobbra fordult sisakos, ruhátlan férfit ábrázol, ki jobbkarját magasra felnyújtja s lebocsátott baljában sarlót tart, lába fejét valami meg nem határozható domborodás (szikla, állat?) födi el, amelyen rajta állott-

¹ V. ö. *Cumont*, Die orient. Religionen im röm. Heidentum, 147. skl.

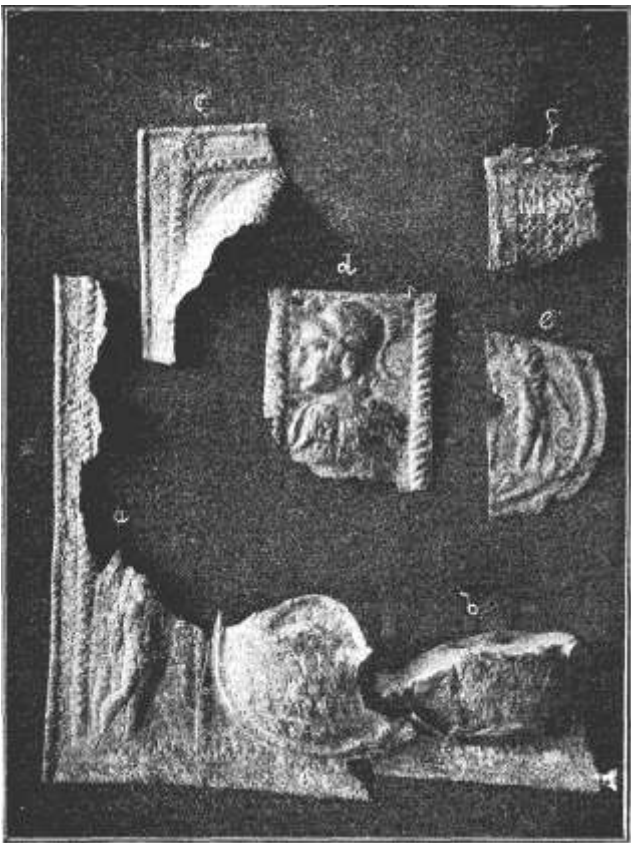
² *Fredrick*, i. m. fig. 5. *Zanqemeister*, Bonner Jb. 107., 63.1. *Kan*, i. m. 151. sz.

³ Ost. Jhefte 1908. Taf. VIII.

a balláb még egészen jól kivehető – a férfival szomszédos alak (Perseus és Andromeda?). Egy szelencefödélnek, vagy talán inkább *szijdisz-nek*¹ fent csuklópántos, filigrán, áttört mívű részét látjuk (*f*) alatt, rajta ez a Miras: MESSO.

Kápolnánk belső díszítésének egyetlen, de annál értékesebb maradványa az a 20 cm. hosszú, 11,5 cm. magas és 8 mm. vastag diszitményes bronz öntvény, (7. kép), mely ajtókeretül, vagy fülkeparkányfoglatul szolgálhatott. A klasszikus lesbosi *kymation*-nak szívalakú, fent kettéváló közép-

bordával ellátott leveleit tünteti fel; a hegyesvégű, száraz naturalizmussal alakított leveleknek lapszéli bordái félkörös hajlással egymásba mennek át; a levélközök alsó félkörös részétlelőg palmetta foglalja el; a diszitményt fent zsinórzattag és stilizált fogsor, lent ellaposított gyöngysor zárja. Ez a *kymation* közeli rokona a bresciai Vespasianus-templom ugyancsak bronzból készült diszitményszalagjának, mely a késői flaviusi kor ornamentikájának egyik kiváló példája.³ Azonkívül előkerült egy kettétörött, deformált téglalap felületű üres bronztalapzat, melynek felső lapján égés

6. Bronzlemez töredékek a Dolichenus-kápolnából.

következtében odaragadt egy ráesett pálca, jobboldali vastagabb végén csavarmentes hármás mélyedéssel.³ Megemlítendők még a következő leletek: öt harangalakú (7 cm. magas) és egy félgömbalakú (6.5 cm. magas) bronzcsengetyű, – lehet, hogy az istentiszteletnél szerepe volt a csengetyűszónak –; nyolc darab (6-7 cm. átmérőjű) bronzkarika; két (6 cm. átmérőjű) bronzkorong, bepréselt karikákkal; hat (4.5 cm. átmérőjű

¹ V. ö. a zugmanteli castellum hasonló szij díszét: *Blümein*, Rom.-germanisches Kulturleben, fig. 3(J5).

² *Weickert*, Das lesbische Kymation, 98. skl. és X. t. b.

³ Az egyik hosszoldalon még olvasható fJ(ovi) O(ptimo)] M(aximo) D(olicheno) PAEL... IM____, a szemköztin: MVII ANV. .N. I T. . .

bronzgomb; egy (6.5 cm. széles) övcsat gyűrűjén bevésett cikkcakkos dísszel; bronzedénynek fülrésze (3 cm.) és egy cserépedénynek fültörédéke NANO bélyeggel. Végül *signumtartó* bronzból. Ez a signumtartó egy fölfelé vékonyodó, gömbben és azon csúccsal végződő, farúd beillesztésére alkalmas, alul 4 cm. átmérőjű, 20 cm. hosszú bronzcsőből áll, mely lantalaku keretnek tengelye; a lant két szárának felső (egymástól 24 cm.-nyire eső) végét kettős, a cső végén áthaladó vékony lemez köti össze, erre lehetett a signum jelvénye erősítve.¹

Érem mindössze öt került elő: Hadrianusnak, Julia Mamaeának és Antoninus Piusnak egy-egy nagy bronzérme és II. Constantinusnak és Jülianusnak egy-egy kis bronzérme; ezek közül az első kettő égés nyomait mutatja, mint a szentély leleteinek több darabja. A Julia Mamaea érem terminus post quem-et ad a szentély pusztulásának idejére nézve. A brigetioi Dolichenum virágkora tehát összeeshetett a szíriai kultuszoknak birodalomszerte megállapítható virágkorával, a III. század első tizedeiben, amikor ezeknek, és köztük a mi istenünknek tisztelete is, a szíriai eredetű császárokban, Elagabalusban és Alexander Severusban, valamint a császári udvar négy híres Julia Augustájában, Julia Mamaea, Domna, Maesa, Soaemiasban, hatalmas pártfogókra találtak volt. A II. Constantinus- és Julianus-érmek akkor kerülhettek a szentélybe, amikor az már elpusztult, ott Dolichenusnak már nem áldoztak s elhagyatott egykori kápolnája a benne talált koporsók tanúsága szerint temetőhelyül szolgált.

7. Bronzkymation a Doliclienuskápolnából.

¹ V. ö. a Brit. Museum signumtartóját: *Saglio*, Dictionn. d. antiq. IV. (410).